

Vakf-ı Lâzım ile İlgili Tespit ve Tahliller*

Mehmet KARA**

Öz

Kur'an-ı Kerim'in tilâvetinde âyetlerdeki murâd-ı ilâhînin anlaşılabilmesini temin için mushaflarda yer verilen vakf alametlerine riayet edilmesi önem arz eder. Bu bağlamda değerlendirilen vakf alametlerinden birisi, ilk olarak Ebû Ca'fer Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1164) ihdas ettiği ve mushaflarda (⤿) remzi ile gösterilen vakf-ı lâzımdır. Secâvendî'nin vakf tasnifi içerisinde en önemli vakf türü sayılan vakf-ı lâzımın inceleneceği bu çalışmada, öncelikle bu vakf türünün kavramsal çerçevesi, vakf-ibtidâ ilim tarihindeki yeri, önemi ve diğer vakf türleri ile benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuş; daha sonra ülkemiz mushaflarındaki vakf-ı lâzım alameti bulunan âyetlerin kategorik tasnifi ile bazı âyetlerin tahliline yer verilmiştir. Bunun neticesinde vakf-ı lâzım alameti bulunan yerlerdeki vakf gerekliliğinin gerekçesi tespit edilmeye çalışılmış ve aynı gerekçeyi ihtiva eden bazı yerlerde bu tarz bir vakf yaklaşımının tercih edilmemesinin muhtemel nedenleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Vakf, Vasl, Secâvendî, Vakf-ı Lâzım, Mushaf.

The Detection and Analysis of the Waqf al-Lâzım

Abstract

It's important to conform to the signs of waqf in the Quran in due course of reading Quran for the purpose of understanding the divine intention. One of the signs is the waqf al-lâzım which described by Abû Ca'far Muhammad b. Tayfûr al-Sajâwandî (d. 560/1164) and symbolized as (⤿) in the Quran texts. In this study, that analyze the waqf al-lâzım considered to be the most important kind of waqf in the Sajâwandî's classification of waqfs, initially, the conceptual framework of this type of waqf and it's position in the history of the discipline of Waqf and Ibtidâ (stopping and starting) and it's similar and different aspects among other kinds of waqfs will be examined. Afterward, the categorical classification of al-âyats (verses of the Quran) included the sign of waqf al-lâzım will be discussed. As a result of this study we will determine the reasons or probable reasons of the necessity of the waqf in al-âyat that include signs of waqf al-lâzım.

Keywords: Kıraat, Waqf, Vasl, al-Sajâwandî, The Waqf al-Lâzım, Mushaf.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 09.10.2020 tarihinde tamamlanan "Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım" isimli doktora tezinden ihtisar edilerek üretilmiştir.

** Öğretim Görevlisi, Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi Anabilim Dalı, mehmetkara@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2350-9323, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 20.08.2020, Accepted/Kabul Tarihi: 07.12.2020, Published/Yayın Tarihi: 21.03.2021.

Giriş

Kıraat ilminin temel meselelerinden biri sayılan vakf-ibtidâ, Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetinde nerede ve nasıl vakf yapılması, tilâvete nereden ve nasıl başlanması gerektiğini konu edinir. Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiîn tarafından Kur'ân tilâvetlerinde uygulamalı şekilde icra edilen vakf ve ibtidâ, Dırâr b. Surad el-Kûfî (ö. 129/746), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748) gibi ilk dönem âlimleri tarafından müdevven bir ilim haline getirilmiştir.¹ Günümüze ulaşmayan bu eserlerin akabinde daha sonraki süreçte de vakf-ibtidâ ile ilgili telifler devam etmiştir. Örneğin; Ebû Cafer Muhammed b. Se'dân el-Kûfî ed-Darîr (ö. 231/846) *el-Vakfu ve'l-ibtidâ fi Kitâbillâhi 'azze ve celle*, İbnü'l-Enbârî (ö. 328/939) *Kitâbu İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, Ebû Ca'fer en-Nehâs (ö. 338/949) *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052) *el-Muktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Ammânî (ö. 500/1106) *el-Mürşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, İbnü'l-Ğazzâl (ö. 516/1122) *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, Ebû Ca'fer Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1164) *'İlelü'l-vukûf / Kitâbu'l-Vakfi ve'l-ibtidâ*, İbn Tahhân (ö. 560/1165) *Nizâmü'l-edâ-i fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, Sehâvî (ö. 643/1246) *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, Nikzâvî (ö. 683/1284) *el-İktidâ fi ma'rifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, Zekerîyya el-Ensârî (ö. 926/1519) *el-Maksid li telhîsi mâ fi'l-Mürşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, Üşmûnî (ö. h.11.asır) *Menâru'l-hüdâ* isimli eserleri ile vakf-ibtidâ müellefatına katkı veren âlimler olmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlam eksenli ve sahih bir şekilde tilâvet edilebilmesini temin eden vakf alametlerinin mushafalara konulması ise daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Vakf-ibtidâ literatüründe süreç içerisinde her ne kadar *vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfi*, *vakf-ı hasen*, *vakf-ı kabîh* gibi bazı farklı tasniflerden bahsedilse de Secâvendî'nin geliştirdiği *vakf-ı lâzım* (م), *vakf-ı mutlak* (ط), *vakf-ı câiz* (ج), *vakf-ı mücevvez* (ج), *vakf-ı Murahhas* (ص), *vakf-ı lâ* (لا) şeklindeki altılı vakf tasnifi ve belirlediği remizler Türkiye, Hindistan, Pakistan, Mısır, Medine, Kuveyt gibi birçok ülkenin mushafında tercih edilen bir vakf sistemi olmuştur. Bu özelliği sebebiyle mushaflardaki vakf işaretleri özellikle ülkemizde aynı zamanda "Secâvend" ismi ile anılır olmuştur.

¹ Veli Kayhan, "Doğru Okuma Bağlamında Mushafa İşaret Konulması İcâm ve Sonrası", *Bilimname*, XII, 2007/1, s. 125.

Secâvendî'nin vakf tasnifinde en önemli vakf türü sayılan vakf-ı lâzım'ın inceleme konusu yapılacağı bu çalışmada, öncelikle bu vakf türünün kavramsal çerçevesi, vakf-ibtidâ ilim tarihindeki yeri, önemi ve diğer vakf türleri ile benzer ve farklı olan yönleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra ülkemiz mushafları özelinde vakf-ı lâzım alameti bulunan âyetlerin kategorik tasnifi ve bir kısmının tahlili yapılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kur'an tilâvetinde, okumaya devam etmek düşüncesiyle bir kelimedede, nefes alma süresi kadar tilâvete ara vermeyi ifade eden وقف "vakf" kavramı; sözlükte "durmak", "durdurmak", "duraklamak", "ayağa kalkmak", "ayakta durmak", "vazgeçmek", "okuyucunun bir kelime üzerinde durması" gibi manaları muhtevirdir.² لازم fiilinin ism-i fâil kalıbındaki لازم kelimesi ise "zorunlu/kaçınılmaz", "gerekli", "ayrılmaz", "zaruri" anlamındadır.³ Buradan hareketle vakf-ı lâzım'ın, tilâvet esnasında riâyet edilmesi gereken bir vakf türü olduğu anlaşılır. Nitekim vakf ıstılahında Secâvendî'nin ifadesiyle ما لو وُصل طرفاه غَيْر المرام وشُئِع معنى الكلام "vasl yapıldığında mefhumun değişmesi ve anlamın bozulması nedeniyle vakfın zorunlu olması"⁴ şeklinde tarif edilmiş ve remiz olarak (ا) harfi tayin edilmiştir.⁵ Buna göre vakf-ı lâzım, kelamın tamam olduğu bir yerde vasl⁶ yapılması neticesinde âyetin i'rabinin ve buna bağlı olarak anlamının değişmesi veya farklı bir mana tevehhümünün oluşması gibi gerekçelerle vakfın zorunlu addedilmesi şeklinde anlaşılabilir.

² Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tâcü'l-lugâ ve sıhâhi'l-arabiyye* (Tahk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrut, 1987, "v-k-f" md.; Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lugâ* (Tahk. Zühayr Abdülmuhsin Sultan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, "v-k-f" md.; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-muhît* (Tahk. Mektebü Tahkiki't-Türâs fi Müessesetü'r-Risâle), y.y., Beyrut, 2005 (8. Baskı), "v-k-f" md.; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgîb el-İsfehânî, *el-Müfredât* (Tahk. Muhammed Seyyid Geylânî), Dâru-l-Ma'rife, Lübnan, ts., "v-k-f" md.; Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab*, (Tahk. Emin Muhammed ve Muhammed Sâdık), y.y., Suûdi Arabistan, 2003, "v-k-f" md.; Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Tahk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, "v-k-f" md.

³ Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-muhît*, "l-z-m" md.; Zemahşerî, *el-Esasü'l-belâğa*, "l-z-m" md.

⁴ Ebü Abdullah Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî, *Kitâbu'l-Vakfi ve'l-ibtidâ* (Tahk. Muhsin Haşim Derviş), Dâru'l-Menâhic, Ürdün, 2001, s. 105.

⁵ Ebü Abdullah Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî, *İlelü'l-vukûf* (Tahk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2006, I, 169.

⁶ *Vasl*: Bağlama, birleştirme, bir araya getirme, ulaştırma gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise bir kelime veya cümleyi diğer bir kelime ya da cümleye, ses ve nefesi kesmeksizin bağlamak veya sözü meydana getiren cümleleri atf harfi "vâv" ile birbirine affetmektir. Fasl'ın zıddıdır. Bkz. Muhsin Demirci, *Teftir Terimleri Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014 (3.Baskı), s. 328; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, İstanbul, 2018, s. 177; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmî Takrîb Usûlü*, İstanbul, 2018, s. 174.

Vakf-ı lâzım olarak değerlendirilen bir yerde vasl yapılmaması gerektiğini belirtmek için “haram” veya vakfın zorunluluğuna işaret etmek için “vacip” gibi ifadeler de kullanılmıştır. Ancak her bir âlimin kendi ictihadına göre tayin ettiği vakf yerlerinin, şer’î manada “haram” veya “vacip”e konu edilmesi mümkün değildir. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429), *وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مَنْ وَقَفَ يَجِبُ وَلَا حَرَامٌ غَيْرُ مَا لَهُ سَبَبٌ*,⁷ şeklindeki manzûm ifadesi de Kur’ân’da vacip veya haram olarak nitelenen bir vakfın bulunmadığını veciz bir şekilde belirtmiştir. Buna göre istilâhî bir ifade olan vakf-ı lâzım’daki “lüzum”, *vücûb-i sînâî* veya *vücûb-i tertîlî* olarak anlaşılabilir.⁸ Kur’ân’ın mesajını, bilerek ve isteyerek tahrif edecek şekilde yapılan vakflar veya bir kelimenin ikiye bölünmesi şeklinde ya da iki kelime olduğu halde Mushaf imlâsı açısından tek kelime olarak kabul edilen kelimelerin bölünmesine yol açan vakflar muteber değildir. Bunun dışında herhangi bir sebeple uygun olan her kelimedeki vakf yapılabilir.

2. Vakf-ı Lâzım ve Diğer Vakf Türleri

İnceleyebildiğimiz kadarıyla Ebû Ca’fer Muhammed b. Se’dân el-Kûfî ed-Darîr,⁹ İbnü'l-Enbârî,¹⁰ Nehhâs,¹¹ Dâni,¹² İbnü'l-Gazzâl,¹³ Ammânî¹⁴ gibi ilk dönem

⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddime fî mâ yecibü ‘alâ kârî’l-Kur’âni en ye’lemehû* (Tahk. Eymen Rüşdî Süveyd), Dâru Nûri’l-Mektebât, Suûd-i Arabistân, 2006 (4.baskı), s. 8; İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü Tayyibetü’n-Neşr fi’l-kırââtî’l-aşr* (Tahk. Eymen Rüşdî Süveyd), Mektebetü İbnü'l-Cezerî, Suriye, 2012, s. 10.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââtî’l-aşr* (Tahk. Muhammed Ali ed-Dabbâğ), Beyrut, 1940, I, 232; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, Dâru’t-Tûnisîyye, Tunus, 1984, I, 83; Mahmûd Halîl el-Husârî, *Me’âlimü’l-ihtidâ-i ilâ mâ rifeti’l-vukûfi ve’l-ibtidâ*, Mektebetü’s-Sünne, Kahire, 2002, s. 15; Husârî, *Ahkâmü kırââtî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Beşâirî’l-İslamiyye, Mekke, 1417/1996 (2.Baskı), s. 251-255; Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011 (6.Baskı), s. 156; İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2007 (13.Baskı), s. 320, 334; Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, *Vukûfü’l-Kur’ân ve eseruhâ fi’t-tefsîr dirâsâtün nazariyyetün me’a tatbiki ‘ale’l-vakfi’l-lâzım ve’l-mute’ânîk ve’l-memnu*, Medine, 1431/2009, s. 179, 270, 271; Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmî*, Huzur Yayınları, İstanbul, 2005, s. 438.

⁹ Ebü Cafer Muhammed b. Se’dân el-Kûfî ed-Darîr, *el-Vakfu ve’l-ibtidâ fî Kitâbillahî azze ve celle* (Tahk. Ebü Bişr Muhammed Halîl ez-Zerrûk), Merkezü Cum’atü’l-Mâcid, Birleşik Arap Emirlikleri, 2002.

¹⁰ Ebü Bekr Muhammed b. Kasım b. Beşşâr İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu İzâhî’l-vakf ve’l-ibtidâ* (Tahk. Muhyiddin Abdurrahman Ramadan), Dimaşk, 1971.

¹¹ Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *el-Kat’ ve’l-i’tinâf* (Tahk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî), Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad, 1992.

¹² Ebü Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *el-Muktefâ fi’l-vakfi ve’l-ibtidâ* (Tahk. Cemâlüddin Muhammed Şeref), Dâru’s-Sahâbe, Mısır, 2006.

¹³ Ali b. Ahmed İbnü'l-Gazzâl en-Nisâbüri, *el-Vakf ve’l-ibtidâ* (Tahk. Tâhir Muhammed el-Hems), Yüksek Lisans Tezi, Dimaşk Üniversitesi, 2000.

¹⁴ Ebü Muhammed Hasan b. Ali el-Ammânî, *el-Mürşid fi’l-vukûf ‘alâ mezâhibi’l-kurrâ-i’s-seb’ati ve gayrihim min bâki’l-eimmeti’l-kurrâ-i ve’l-müfessirîn... (min evveli’l- kitâbi ilâ âhiri sûreti’n-Nisâ)* (Tahk. Hind bint Mansûr b. Avn el-Abdelî), Yüksek Lisans Tezi, Câmî’atü Ümmi’l-Kurâ, Suûd-i Arabistan, 1423/1992; Ammânî, *el-Mürşid fi’l-vakfi ve’l-ibtidâ (min bidâyeti sûreti’l-Mâide ilâ âhiri sûreti’n-Nâs)* (Tahk. Muhammed b. Hamûd b. Muhammed el-Ezûrî), Yüksek Lisans Tezi, Cami’atü Ümmi’l-Kurâ, Suûd-i Arabistan, 1423/1992.

vakf-ı ibtidâ alanında eseri bulunan âlimlerin müellefatında vakf-ı lâzım ifadesine rastlanılmamaktadır. Bu sebeple mezkûr vakf türünün ilk olarak Secâvendî tarafından ihdas edildiği kanaatindeyiz. Nitekim İbnü'l-Cezerî ve Suyûtî (ö. 911/1505) de bu vakf türünü Secâvendî'ye nispet etmiştir.¹⁵

Secâvendî'nin vakf tasnifi, kendisinden sonraki bazı eserlerde¹⁶ tercih edildiği gibi ayrıca bahsi geçen tasnif içerisindeki vakf alametleri de birçok mushafta yer bulmuştur. Örneğin; incelediğimiz konu özelinde vakf-ı lâzım için tayin edilen (ﻻ) alameti; Türkiye, Hindistan, Pakistan, Mısır, Medine, Kuveyt gibi birçok ülkenin mushafında kullanılmıştır. Ancak vakf-ı lâzım alameti bulunması gereken yerlerle ilgili bu mushaflarda yeknesaklık söz konusu değildir.¹⁷

Dâni'nin de içerisinde yer aldığı diğer bazı âlimlerin kullandığı dörtlü vakf tasnifi (*vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfi*, *vakf-ı hasen*, *vakf-ı kabîh*), Secâvendî'nin öncesinde veya sonrasında vakf literatüründe genellikle tercih edilen bir tasnif olmuştur. Nitekim İbnü'l-Enbârî, Nehhâs, İbn Evs (ö. 341/952), İbn Tahhân, Sehâvî (ö. 643/1245), İbnü'l-Cezerî, Kastallânî (ö. 923/1517), Ensârî, Üşmûnî gibi âlimlerin vakf sistemlerinde mezkûr tasnifteki vakf türlerinin bir kısmı veya tamamı bulunmaktadır.¹⁸ Buna rağmen Secâvendî'nin geliştirdiği vakf tasnifi, vakf yerleri için tayin edilen harf remizlerin sağladığı kolaylığın da etkisiyle mushaflarda daha fazla uygulanan bir sistem olmuştur. Bahsi geçen iki vakf sistemi, konumuz gereği sadece vakf-ı lâzım özelinde karşılaştırıldığında vakf-ı lâzım alameti bulunan kelimelerdeki vakf gerekliliği için diğer vakf sisteminde farklı terimlerin tercih edildiği belirtilmelidir. Bundan dolayı her bir âlimin vakf tasnifi, kendi sistematiği içerisinde değerlendirilmelidir. Böylece vakf sistemleri, daha doğru bir şekilde mukayese edilebilir.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî; *en-Neşr*, I, 232; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Tahk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye), İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, Suûd-i Arabistan, ts., II, 546; Ali Muhammed ed-Dabba', "el-Vakf-ı Lâzım", *Mecelle: Künûzu'l-Furkan*, sy:4, Mısır 1949, s. 11; Sâdık Abdurrahim İsmail, *el-Vakfu'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mevâduhu ve esrâruhu'l-belâgiyye*, Daru'l-Besâir, Kahire, 2008, s. 56.

¹⁶ Örneğin bkz. Nizâmüddin Hasan b. Muhammed el-Kummî en-Nisâbüri, *Çarâibü'l-Kur'an ve reğâibü'l-Furkân* (Neşr. Zekeriyâ 'Umeyrât), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 44; Husârî, *Alhkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 251-255. (Husârî, vakfları önce *vakf-ı ızdırârî*, *vakf-ı ihtibârî*, *vakf-ı intizârî*, *vakf-ı ihtiyârî* şeklinde 4 kısma; daha sonra ise bunların içerisinde *vakf-ı ihtiyârî*'yi *vakf-ı lâzım*, *vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfi*, *vakf-ı hasen* ve *vakf-ı kabîh* şeklinde 5 kısma ayırmıştır.)

¹⁷ Mushaflardaki vakf-ı lâzım alametleri ile ilgili detaylı bilgi ve karşılaştırma için bkz. Mehmet Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 222 (Ek 2: Mushaflarda ve Bazı Vakf-ı İbtidâ Eserlerinde Vakf-ı Lâzımlar).

¹⁸ Vakf-ı İbtidâ âlimlerinin vakf tasnifleri için bkz. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 6 (Tablo 1: Vakf-ı İbtidâ Literatüründe Vakfın Kısımları).

Vakf-ı lâzım alameti bulunan bir kelimedeki vakf gerekliliğini belirtmek için bazı eserlerde *vakf-ı vâcib*¹⁹ veya *vakf-ı beyân*²⁰ şeklinde farklı terimler tercih edildiği gibi bazı vakf-ı lâzım'ların *vakf-ı tâm*²¹ veya *vakf-ı kâfi*²² ya da *vakf-ı hasen*²³ olabileceği de zikredilmiştir.²⁴ Ayrıca vakf-ı lâzım ile vakf-ı beyân'ın birbirlerinin yerlerine kullanılabilen vakflar olduğuna da işaret edilmiştir. Buna göre vakf-ı tâm'ın içerisinde değerlendirilen vakf-ı beyân, vakf yapıldığında âyetin anlamını anlaşılır kılan, vasıl durumunda ise âyetin mefhumu haricinde farklı bir anlamı vehmettiren vakf türüdür. Görüldüğü üzere vakf-ı beyân, vakf-ı lâzım veya vakf-ı vâcib'in gerekçesini hâizdir.²⁵

Vakf-ı lâzım'ın, vakf-ibtidâ âlimlerinin önemli bir kısmının benimsediği dörtlü vakf tasnifinde hangi vakf türüne karşılık geldiğinin anlaşılabilmesi için ise öncelikle her bir vakf türünün gerekçesi tespit edilmelidir. Vakf-ı lâzım alameti bulunan bir kelimedenden sonraki cümlenin *isti'nafe (ibtidâ) cümlesi* yani müstakil bir cümle olması esastır. Vakfa konu olan kelimedede, kelamın tamamlanması nedeniyle vakf alameti bulunan kelimenin, sonrasındaki ifade ile lafız ve anlam irtibatı oluşturmaması gerekir. Bundan dolayı vakf-ı lâzım alameti bulunan kelimedede vasıl yapılması, ilgili âyetin cümle kurgusu açısından doğru değildir. Zikredilen bu

¹⁹ Örneğin bkz. İbnü'l-Cezerî; *en-Neşr*, I, 232-233; ed-Dabba', "el-Vakfü'l-lâzım", *Künûzu'l-Furkân*, sy: 4, s. 11; İsmail, *el-Vakfü'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 56; Ebû Abdîrrahman Cemâl b. İbrahim el-Kürş, *el-Vakfü'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbnî'l-Cevzî, Demmâm, 1425-1426/2004, s. 7; Husârî, *Ahkâmü kirââtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 251-255; Atıyye Kâbil en-Nasr, *Çâyetü'l-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd*, Riyad, 1994 (4.Baskı), s. 225-226; Mennâ'ü'l-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebe Vehbe, Kahire, 1995 (7.Baskı), s. 176; Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl), Dâru't-Turâs, Kahire, ts., I, 358-359.

²⁰ Tayyâr, *Vukûfü'l-Kur'ân*, s. 276.

²¹ *Vakf-ı Tâme*: Kelamın tamam olduğu ve sonrası ile lafız ve anlam irtibatının bulunmadığı bir kelimedede vakf yapılmasıdır. Bkz. İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, I, 149; Dâni, *el-Muktefâ*, s. 19-20; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 544; Ahmed b. Muhammed el-Üşmûnî (Neşr. Ebü'l-Alâ el-Adevî), *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 27-30; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed en-Nürî es-Safâkûsî, *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn* (Tash. Muhammed Şazeli en-Neyfûr), Müessesâtü Abdülkerim b. Abdillâh, Tunus, 1974, s. 131-134.

²² *Vakf-ı Kâfi*: Kelamın anlaşılır olduğu ve fakat sonrası ile sadece anlam irtibatının bulunduğu, lafız irtibatının ise bulunmadığı bir yerde vakf yapılmasıdır. Bkz. Dâni, *el-Muktefâ*, s. 21; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 227-228; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 545.

²³ *Vakf-ı Hasen*: Kelamın anlaşılır olduğu ve fakat sonrası ile lafız ve anlam irtibatının bulunduğu bir yerde vakf yapılmasıdır. Bkz. Dâni, *el-Muktefâ*, s. 22; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 545. Böyle bir yerde vakf yapılması muteber ise de sonrası ile tilavete devam edilmesi (*ibtidâ*) hasen olarak değerlendirilmemektedir.

²⁴ Bkz. İbnü'l-Cezerî; *en-Neşr*, I, 232-234).

İbnü'l-Cezerî, âyetlerdeki vakfa konu olan bazı yerleri vakf-ı lâzım ve vakf-ı tâm olarak değerlendirmiştir: Âl-i İmrân 3/7, Yûnus 10/65, İbrahim 14/38, Zümer 39/32-33, Mû'min 40/6.

Bazı yerleri vakf-ı lâzım ve vakf-ı kâfi olarak değerlendirmiştir: Bakara 2/8, 212, 253; Mâide 5/73; A'râf 7/34; Hüdâ 11/20; Meryem 19/86; Kasas 28/88; Kadr 97/3-4.

Bazı yerleri ise vakf-ı lâzım ve vakf-ı hasen olarak değerlendirmiştir: Bakara 2/246; Mâide 5/27; Tevbe 9/40; Yûnus 10/71; Fetih 48/9.

²⁵ Tayyâr, *Vukûfü'l-Kur'ân*, s. 276.

gerekçe bağlamında vakf-ı lâzım ile vakf-ı tâm'ın benzerlikleri söz konusudur. Bu meyanda bazı eserlerde vakf-ı lâzım, müstakil bir vakf türü olarak değil de *vakf-ı tâm*²⁶ veya *vakf-ı etemm*²⁷ olarak değerlendirilmiştir. Hâlbuki vakf-ı lâzım alameti bulunan her vakfın, vakf-ı tâm olması mümkün olmadığı gibi her vakf-ı tâm'ın da vakf-ı lâzım olması mümkün değildir. Buna rağmen vakf-ı lâzım alameti bulunan bir kelimedeki vakf tercihi bazen vakf-ı tâm bazen vakf-ı kâfi bazen de vakf-ı hasen'in gerekçesini ihtiva edebilir.²⁸ Kanaatimizce Secâvendî'nin vakf taksimindeki bir vakf türünün, diğer dörtlü vakf tasnifindeki başka bir vakf çeşidi ile benzerliği hususunda genelleyici ifadelerden kaçınılmalıdır.

Vakfa konu olan bir kelimedeki vakf yapılmasının evleviyeti hususunda vakf-ı lâzım ile vakf-ı tâm ve vakf-ı kâfi benzer addedilebilir. Örneğin; ﴿وَلَا يَحْزُنُّكَ قَوْلُهُمْ (م) إِنَّ﴾ *âyetinde*²⁹ وَلَا يَحْزُنُّكَ قَوْلُهُمْ cümlesinin sonunda vakf yapılması, vakf-ı tâm ile vakf-ı lâzım'ın gerekçesini; Bakara sûresinin 8. âyetinin sonunda وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ 'de vakf yapılması ise vakf-ı lâzım ile vakf-ı kâfi'nin gerekçesini hâizdir.³⁰ Zira ilk âyette vakf-ı lâzım olarak belirlenen kelimedeki kelamın tamamlanması ve bu kelimenin, sonrası ile lafız ve anlam irtibatının bulunmaması bilindiği üzere vakf-ı tâm'ın gerekçesidir. İkinci âyette ise vakfa konu olan kelimenin, sonrası ile anlam irtibatı bulursa da bu kelimedeki vakf yapıldığında kelamın anlaşılır olması vakf-ı kâfi'nin gerekçesidir. Ayrıca vakfa konu olan iki yerde de vasl yapılması neticesinde âyetin i'rabının ve anlamının değişmesi ihtimali ise vakf-ı lâzım'ın gerekçesidir. Görüldüğü üzere bir yerdeki vakf tercihi, bazen hem vakf-ı tâm hem de vakf-ı lâzım; bazen de hem vakf-ı kâfi hem de vakf-ı lâzım gerekçesini ihtiva edebilir.

Vakf-ı tâm ve vakf-ı kâfi, vakfa konu olan kelimenin sonrasındaki ifade ile lafız ve mana irtibatının olup olmaması bağlamında gerekçelendirilirken vakf-ı lâzım'da ise bu gerekçeye ilave olarak ilgili kelimedeki vasl yapılmasının âyetin anlamına olan etkisi de belirleyicidir. Nitekim vakf-ı lâzım alameti bulunan bir

²⁶ Hatice Ahmet el-Müftî, *el-Vakfu ve'l-İbtidâ 'inde'n-nuhât ve'l-kurrâ*, Doktora Tezi, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Suud-i Arabistan, 1406/1985, s. 116; Nasr, *Çâyetü'l-mürîd*, s. 225-226.

²⁷ İsmail, *el-Vakfü'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 56.

²⁸ İbnü'l-Cezerî; *en-Neşr*, I, 232; Kırş, *el-Vakfü'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 7, 17-18; İsmail, *el-Vakfü'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 58-59; Husârî, *Ahkâmu kirââtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 251, 255.

²⁹ Yûnus 10/65.

³⁰ İbnü'l-Cezerî; *en-Neşr*, I, 232; Ahmed Abdülmüheymin - Muhammed Sabrî - Huseyn Hazıyye, "Mustelahâtu'l-vakfî 'inde's-Secâvendî ve muvâzenetuhâ inde re'yi'l-cumhûr", *Türâs Dergisi*, Malezya, 2016, 1/2, s. 64, 68.

kelimede vasl yapılması nedeniyle âyetin îrabı ve anlamı değişebilir. Vakf-ı tâm'da ise her zaman böyle bir şey mevzu bahis olmayabilir. Örneğin; Bakara sûresinin 5. âyetinin sonunda *هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَأُولَئِكَ* cümlesinde vakf yapılması, vakf-ı tâm'dır. Ancak burada diğer âyete vasl yapılması durumunda âyetin anlamının değişmesi söz konusu olmadığı için vakf-ı lâzım'ın gerekçesine uymamaktadır. Dolayısıyla vakf-ı tâm ve vakf-ı kâfi'de vakf yapılması, tercih sebebi iken vakf-ı lâzım'da ise zorunluluktur. Ayrıca vakf-ı lâzım'da îrab ve anlam değişikliği sebebiyle vasl yapılması caiz olmamasına rağmen vakf-ı tâm ve vakf-ı kâfi'de vasl yapılması da mümkündür.

Vakf-ı hasen'de ise vakfa konu olan bir kelimenin, sonrası ile lafız ve mana irtibatı bulunduğu için bu kelimede vakf yapılması hasen olarak değerlendirilse de mâba'di ile ibtidâ, hasen değildir. Bu vakf türünde aslında vasl yapılması tercihe şayandır. Vakf-ı hasen olarak değerlendirilen bir yerin devamındaki cümle, müstakil bir cümle değildir. Vakf-ı lâzım'da ise vakfa konu olan kelimenin sonrası isti'naf cümlesidir. Bundan dolayı vakf-ı lâzım ile vakf-ı hasen birbirlerine benzememektedir.

Netice olarak vakfa konu olan bir kelimede kelamın tamamlanması, vakf yapılan kelimeden sonraki cümlelerin ibtidâ cümlesi olması ve ilgili kelimede vasl yapılmasıyla âyetin îrab ve anlamının değişmesi nedeniyle vakf-ı lâzım alameti bulunan bir kelimenin, sonrasındaki kelime ile *fasledilmesi* (ayrılması) gerekir. Buna göre vakf-ı lâzım'da aslında vasl caiz olmadığı için bu vakfın, vasl-ı kabîh olarak anlaşılması da mümkündür. Kanaatimizce bu gerekçeler, vakf-ı lâzım'ı diğer dörtlü vakf tasnifindeki tüm vakf türlerinden farklı kılmakta ve dolayısıyla onu özgün bir vakf türü olarak değerlendirmemize imkân vermektedir. Bu sebeple vakf-ı lâzım alameti bulunan her vakf yerinin, vakf-ı tâm veya vakf-ı kâfi ya da vakf-ı hasen olması mümkün değildir. Ayrıca vakf-ı tâm veya vakf-ı kâfi ya da vakf-ı hasen olarak değerlendirilen yerler de vakf-ı lâzım olmayabilir. Buna rağmen vakf-ı lâzım alameti bulunan bazı yerlerdeki vakf tercihi, bazen vakf-ı tâm veya vakf-ı kâfi ya da vakf-ı hasen'in gerekçesini ihtiva edebilir.

3. Vakf-ı Lâzım'a Konu Olan Âyetler

Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetinde âyetin cümle yapısı ve anlamının değişmemesi için vakf yapılması gereken kelimelerde tercih edilen vakf-ı lâzım (⤴) alametlerinin sayısı ve bulunduğu âyetlerle ilgili Secâvendî'nin vakf-ibtidâ konusuna dair telif ettiği ve Muhammed b. Abdullah el-İdî'nin neşrettiği *İlelü'l-vukûf*'ta 88 adet vakf-ı lâzım bulunmasına rağmen Muhsin Hâşim Derviş tarafından yapılan ve muhtemelen aynı eserin diğer bir tahkiki olan *Kitabu'l-Vakfi ve'l-ibtidâ*'da ise 84 tane vakf-ı lâzım'ın zikredilmesi dikkat çekicidir.³¹ Secâvendî'nin vakf tasnifini tercih eden Türkiye'deki mushaflarda ise tespitlerimize göre 83 vakf-ı lâzım alameti vardır.³² Görüldüğü üzere vakf-ı lâzım'a konu olan yerler ve bunların sayısı hususunda vakf-ibtidâ eserlerinde ve mushaflarda farklı veriler söz konusudur.³³

Türkiye'deki mushaflarda bulunan 83 vakf-ı lâzım alameti, vasl yapılması neticesinde âyette oluşan i'rab ve anlam değişikliğine göre kategorize edildiğinde şöyle bir tablo ile karşılaşırız: Vakfa konu olan bir kelimedede vasl yapıldığı takdirde bu kelime ve sonrası arasında oluşması muhtemel *sıfat-mevsûf* irtibatına istinaden 24, *bedel-mübdelün minh* nedeniyle 1, *fiil-mefûl* gerekçesiyle 1, *kavlin mekûlû* sebebiyle 12, *ma'tûf-ma'tûfun aleyh* irtibatına binaen 7, *zarf ve müteallakı* ya da *harf-i cer ve müteallakı* nedeniyle 27, *şart-cevap* sebebiyle 7, *hâl-zü'l-hâl* gerekçesiyle 3, *mübtedâ-haber* nedeniyle 1 tane vakf-ı lâzım alametine yer verilmiştir.³⁴ Bunların 33 tanesi âyet sonunda, 50 tanesi ise âyet içerisinde. 83 vakf-ı lâzım alametinin i'râbu'l-Kur'ân, kıraat ve tefsir açısından incelenmesi neticesinde bu yerlerde serdedilen vakf gerekçesi, "kelamın tamam olduğu bir yerde vasl yapılması neticesinde âyetin i'rabının ve buna bağlı olarak mefhumunun değişmesi veya farklı bir mana tevehhümünün oluşması" şeklinde özetlenebilir. Bu gerekçeyi hâiz örnek sadedinde bazı âyetleri inceleyip vakf-ı lâzım ile ilgili genel bir kanaate ulaşmaya çalışacağız.

³¹ İki eserdeki vakf-ı lâzım alametine konu edilen âyetleri krş. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 220 (Ek 1: Bazı Vakf-İbtidâ Eserlerinde Vakf-ı Lâzımlar).

³² *İlelü'l-vukûf*'ta Ra'd 13/2; Meryem 19/39; Lokmân 31/10; Duhân 44/54 ve Ahkâf 46/21 âyetlerinde vakf-ı lâzım alameti olmasına rağmen ülkemiz mushaflarında ise bulunmamaktadır. Dolayısıyla *İlelü'l-vukûf*'taki 88 vakf-ı lâzım'ın hepsine yer verilmemiştir. Ülkemiz Mushaflarında bulunan 83 vakf-ı lâzım alameti için bkz. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 41 (Tablo 2: Türkiye'deki Mushaflarda Vakf-ı Lâzım Alameti Bulunan Âyetler).

Bazı eserlerde ise ülkemiz mushaflarında 84 vakf-ı lâzım olduğuna değinilmiştir. Bkz. Ünü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, s. 156; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 334.

³³ Vakf-ı lâzım alameti bulunan âyetleri krş. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 222 (Ek 2: Mushaflarda ve Bazı Vakf-İbtidâ Eserlerinde Vakf-ı Lâzımlar).

³⁴ Bu gerekçelerin kategorik tasnifi için bkz. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 44 (Tablo 3: Türkiye'deki Mushaflarda Bulunan Vakf-ı Lâzımların Gerekçeleri).

3.1. Sıfat-Mevsûf Nedeniyle Yapılan Bazı Vakf-ı Lâzımlar

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (م) مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ

﴿ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (م) مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ

﴿ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (م) مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ

Yukarıdaki âyette *بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ* ve *فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ* cümlelerinin vasl yapılarak birlikte tilâvet edilmesi durumunda *مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ* cümlesi, öncesindeki *بَعْضٍ* kelimesinin sıfatı olarak vehmedilebilir. Böyle bir i'rab değişikliği ise "*Peygamberlerin bazısını, Allah ile konuşmuş ve Allah'ın dereceleri yükseltmiş olduğu bazısından üstün kıldık...*" şeklinde anlam değişikliğine neden olabilir. Az önce de ifade edildiği üzere âyette, Hz. Musa'nın diğer peygamberlerden üstün kılındığı -*mufaddalün 'alâ ğayrihi*- belirtildiği halde vasl neticesinde oluşması muhtemel *sıfat-mevsuf* takdirinde diğer peygamberlerin, Hz. Musa'dan üstün kılındığı -*mufaddalün 'aleyh ğayruhu*- bahse konu olmaktadır. Bu gerekçeye istinaden özellikle i'rab ve anlam değişikliğinin oluşmaması için anılan yerde vasl yapılmaması gerektiğini -vakfın zorunlu olduğunu- belirtmek için vakf-ı lâzım alameti tercih edilmiştir.³⁶ Kanaatimizce bu vakf gerekçesi, çok detaylı bir i'rab tahlili yapıldığı takdirde ancak fark edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de tespit edebildiğimiz kadarıyla 879 adet *الَّذِينَ / الَّذِينَ* ism-i mevsûlünün evvelinde atıf harfi olanlar, ma'tûf ve ma'tûfun aleyhin arasını ayırmamak için vakfa konu edilmemelidir. Atıf harfi bulunmayan ism-i mevsuller ise öncesi ile lafız irtibatının olup olmaması bağlamında vakf veya vasl açısından değerlendirilebilir. Bunların bir kısmı, öncesi ile hem lafız hem de anlam açısından irtibatlı iken diğer bir kısmı ise lafız irtibatı bulunmayan isti'naf cümlesi şeklindedir. Buna göre mâkabli ile lafız irtibatı bulunan ism-i mevsullerin öncesinde vasl

³⁵ el-Bakara 2/253.

³⁶ Secâvendî, 'İlelül-vukûf, I, 325; Nisâbüri, Ğarâibül-Kur'an, II, 3.

yapılabilir. Genellikle âyet başlarındaki ism-i mevsûllerde olduğu gibi öncesi ile lafız irtibatının bulunmadığı durumlarda ise tercihe şayan olan vakf yapılmasıdır.³⁷

Secâvendî, sadece Bakara 2/146, En'âm 6/20 (2 adet), 82, Tevbe 9/20, Mü'min 40/7 âyetlerindeki altı ism-i mevsûlün, mübteda olmasını gerekçe göstererek, öncesinde vakf yapılmasını zorunlu addetmiş ve bu gerekliliği vakf-ı lâzım alameti ile sembolleştirmiştir.³⁸ Zerkeşî (ö. 794/1392), Suyûtî ve Kastallânî ise ism-i mevsûl ile başlayan ve öncesinde vakf yapılması zorunlu olan yedi âyetten (Bakara 2/121, 146, 275, En'âm 6/20, Tevbe 9/20, Furkân 25/34, Mü'min 40/7) bahsetmiştir.³⁹ Görüldüğü üzere bu âyetlerin dört tanesi, Secâvendî'nin de belirttiği yerler iken diğer üç tanesi ise ayrıca zikredilmiştir. Bu özellikleri hâiz başka âyetler de bulunmasına rağmen Secâvendî'nin sadece altı âyette vakf-ı lâzım alametine yer vermesi ya da Zerkeşî'nin sadece yedi ism-i mevsûlü bahse konu etmesi tetkike değerlidir.

Örneğin; ﴿وَلَيْنَ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (م) الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا قَبْلَهُ بَعْضٌ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ...﴾⁴⁰ âyetinin bağlamı (142-150. âyetler) kible değişikliği ve bu değişikliğe yönelik ehl-i kitabın tepkisini konu edinir. 145. âyette, Hz. Peygamber birçok mucize gösterse de Yahûdi ve Hıristiyanların, Müslümanların kiblesine hatta birbirlerinin kiblesine dahi tâbi olmayacağına değinilir ve Hz. Peygamber'in - bilgilendirilmesine rağmen- onların isteklerine uyması halinde zalimlerden olacağı yönünde uyarıda bulunulur. 146. âyette ise Kâbenin; Yahûdilerin, Hıristiyanların, Hz. İbrahim'in (a.s.) ve tüm peygamberlerin kiblesi olduğu gerçeğini Yahûdi ve

³⁷ Öncesinde vakf ya da vasl yapılması gereken ism-i mevsûllerin bulunduğu âyetler için bkz. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 228 (Ek 4: Kur'an-ı Kerim'deki İsm-i Mevsûllerin Vakf / Vasl Durumu).

³⁸ Secâvendî, *İtelü'l-vukûf*, I, 252, II, 474, 481, 546, 547, III, 888.

³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 357-358; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 563; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *Letâifu'l-işârât li fümûni'l-kıraât* (Tahk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'anîyye), I-X, İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, Suûd-i Arabistan, ts., II, 513.

Ülkemiz mushaflarında, bu yedi ism-i mevsûlün sadece dört tanesinin öncesinde (el-Bakara 2/145, el-En'âm 6/19, et-Tevbe 19, el-Mü'min 40/6) vakf-ı lâzım alameti bulunur. İki âyette (el-Bakara 2/121 ve 275) herhangi bir vakf alameti bulunmazken diğerinde (el-Furkân 25/34) ise vakf-ı mutlak (ب) alameti vardır.

⁴⁰ el-Bakara 2/145-146.

Hristiyanların -kendi çocuklarını tanıdıkları gibi- bilmelerine rağmen gizlediklerinden bahsedilir.⁴¹

Bilindiği üzere âyetlerin cümle yapısı ve anlamı, âyet içerisindeki vakfa uygun olan veya uygun olmayan kelimeleri ve bu kelimelerdeki vakf türlerini belirleyicidir. 145. âyetin sonundaki vakf-ı lâzım alameti, devamındaki âyetin evvelinde bulunan الذَّيْنِ'nin 'rabı ile gerekçelendirilir. Müfessirlerin genel kanaatine göre الذَّيْنِ ism-i mevsûl, mübtedâ; يَعْرِفُونَهُ fiil cümlesi ise onun haberidir.⁴² Ancak iki âyetin, vasl yapılarak birlikte tilâvet edilmesi neticesinde ism-i mevsûl, الظَّالِمِينَ kelimesinin sıfatı olarak da vehmedilebilir. Bundan dolayı Secâvendî, âyetin anlamının değişmesi yönünde etkisi bulunan böyle bir 'rab ihtimalinin oluşmaması için الظَّالِمِينَ kelimesinde özellikle vakf yapılmasını zorunlu addetmiş ve bu gerekliliği vakf-ı lâzım alameti ile sembolleştirmiştir.⁴³ Zira sıfat-mevsûf takdirinde âyetin ilgili kısmında "...eğer sana ilim verildikten sonra onların isteklerine uyarsan kitap verdiğimiz zalim kimselerden olursun..." şeklinde anlam değişikliği oluşur. Böylece Yahûdi ve Hristiyanlar, zâlim olmakla nitelenmiş ve Hz. Peygamber'in de onların isteklerine tâbi olması durumunda onlar gibi olacağı ifade edilmiş olur. Hâlbuki âyetteki "zâlim" vasfı, Yahûdi ve Hristiyanları da kapsayan daha geniş bir anlamı hâizdir. Görüldüğü

⁴¹ Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Tahk. Abdullah Mahmut Şehhâte), Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, Beyrut, 2002, I, 147-148; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ül-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Riyad 2003, II, 669-670.

⁴² 146. âyette يَعْرِفُونَهُ fiilindeki zamirin mercii ile ilgili esas alınan görüş doğrultusunda âyetin anlamı değişebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü İshak İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve 'I'râbuhu* (Tahk. Abdülcelîl Abduh eş-Şelebî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Beyrut, 1988, I, 225; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* (Tahk. Komisyon), Birleşik Arap Emirlikleri, 2007, I, 501; Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* (Tahk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I, 223-224; Muhyissünne Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud Beğavî, *Tefsîrül-Beğavî Meâlimül't-tenzîl* (Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damiriyye - Süleyman Müslim el-Haraş), Dâru Tayyibe, Riyad, 1409/1988, I, 164; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz), Mektebetül-'Ubeykân, Riyâd, 1998, I, 345; Ebü'l-Fazl Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtilü'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, IV, 142-143; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (Tahk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, II, 447; Nâsürüddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü'l't-tenzîl ve esrârü'l-te'vîl* (Tahk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşlî), Dâru İhyâ'it-Türâs, Beyrut, 1998, I, 112; Muhammed b. Yusuf Ebü Hayyân, *Bahrul-muhîr* (Tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz), Dâr'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 608; Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn* (Tahk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1406/1985, II, 168.

⁴³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 225; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, I, 223-224; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 446; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, II, 168; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-Ukberî, *et-Tibyân fi 'i'râbi'l-Kur'an*, (Tahk. Sa'd Küreyyim el-Fakî), Mısır, 2001, I, 99.

⁴⁴ Secâvendî, *'İlelül-vukûf*, I, 252; *Kitâbu-l-Vakfî ve'l-ibtidâ*, s. 138; Nisâbüri, *Çarâibü'l-Kur'ân*, I, 418.

üzere iki âyet arasında oluşması muhtemel sıfat-mevsuf irtibatı, الظَّالِمِينَ ifadesinin kapsamını sınırlandırır.

Bu bağlamda aynı vakf gerekçesinin serdedilebileceği örneğin, ﴿وَلَمَّا اتَّبَعَتْ﴾⁴⁴ 44 أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ () الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ... ﴿﴾⁴⁵ âyetinde ya da benzer özellikleri hâiz diğer âyetlerde⁴⁵ ism-i mevsûl'lerin öncesinde vakf-ı lâzım alametinin tercih edilmemesi ise dikkat çekicidir. Nitekim, bu âyetin sonundaki وَلَا نَصِيرٍ kelimesinde vasl yapıldığı takdirde ikinci âyetin evvelindeki ism-i mevsûl, نَصِيرٍ “yardımcı” kelimesini niteleyen sıfat ve buna bağlı olarak “kendilerine kitap verdiğimiz yardımcı” anlamında vehmedilebilir. Vasl neticesinde oluşan bu i’rab ve anlam değişikliği, vakf-ı lâzım’ın gerekçesini anımsattığı halde Secâvendî ve Nisâbü’rî, burada herhangi bir vakf değerlendirmesinde bulunmamıştır.⁴⁶ Hâlbuki bahsi geçen gerekçeye istinaden Hindî’nin de işaret ettiği üzere⁴⁷ vakf yapılması zorunlu olarak değerlendirilebilir ve buna işaret eden vakf-ı lâzım alameti tercih edilebilir.

Bu meyanda kendi belirlediği vakf gerekçesini hâiz olmasına rağmen Secâvendî’nin benzer yerlerde farklı vakf yaklaşımına sahip olması çelişkili bir durum gibi gözükmektedir. Bu hususta kanaatimizce farklı yorumlar yapılabilir. Bize göre Secâvendî, aynı vakf gerekçesini hâiz benzer yerlerde sehven vakf-ı lâzım alametine yer vermemiş olabilir. Ancak Kur’an âyetlerinin, vakf yerleri açısından detaylı bir şekilde tahlil edildiği bir vakf sistemi için böyle bir iddia kabul edilebilir değildir. Diğer taraftan kendi vakf taksimine göre örnek sadedinde birçok âyetin tahliline yer vermiş ve diğer benzer yerleri ise bu alanda ehliyet sahibi olan kimselerin ferasetine tevdi etmiş de olabilir.

3.2. Kavlin Mekûlü Nedeniyle Yapılan Bazı Vakf-ı Lâzımlar

Kur’an-ı Kerîm’de قال / يقول / قول gibi “kavl” fiillerinden sonra gelen cümlelerin bazısı, “kavl” fiilinin mefûlü / mekûlü’dür. Bu yerlerde kavl ve mekûlü arasındaki lafız ve anlam irtibatı gereği kavl ifadesinden sonra vasl yapılması tercih

⁴⁴ el-Bakara 2/120-121.

⁴⁵ Âl-i İmrân 3/15-16, 183, 191; en-Nisâ 4/76 vb.

⁴⁶ Secâvendî, ‘İlelül-vukûf, I, 234; Nisâbü’rî, Çarâibü’l-Kur’ân, I, 381.

⁴⁷ Muhammed Sadık el-Hindî, Künûz-i eltâfi’l-burhan fi rumûzi evkâfi’l-Kur’ân, Kahire 1290/1873, s. 18.

sebebidir. Diğer taraftan ﴿ وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ... ﴾⁴⁸ gibi bazı âyetlerde ise *kavl*'in (قَوْلُهُمْ) devamındaki إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا cümlesi, *kavlin mekûlü* olmadığı ve fakat vasl yapıldığı takdirde *kavlin mekûlü* vehmedilmesi sebebiyle *kavl*'den (قَوْلُهُمْ) sonra özellikle vakf yapılması zorunlu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹ Nitekim Bakara 2/275, Âl-i İmrân 3/181, Mâide 5/64, 73, Yûnus 10/65, Yâsin 36/76, Zümer 39/3, Zuhruf 43/88, Duhân 44/14, Münâfikûn 63/1, Kalem 68/51, Nâziât 79/12 âyetlerinde de benzer yerlerde aynı vakf gerekçesine istinaden vakf yapılması zorunlu addedilmiş ve bu gerekliliğe vakf-ı lâzım alameti ile işaret edilmiştir. Zira bu âyetlerde ilgili yerlerde vaslın sebebiyet verdiği i'rab değişikliği, aynı zamanda anlam değişikliğine de neden olur.

Müşriklerin puta tapmaları ve Allah ile ilgili söyledikleri sözler sebebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üzülmemesi istenen ﴿ وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ (م) إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ ﴾⁵⁰ âyetinde⁵⁰ dünya ve ahirette izzet sahibi olan Allah'ın, onların söylediklerini işittiği, şerikinin olmadığı, müşriklerin sözlerinin karşılıksız kalmayacağı anlatılır.⁵¹ Âyetteki muhtevanın doğru anlaşılabilmesi bağlamında vakfa uygun olan kelimenin belirlenip tilâvetin buna göre icra edilmesi için öncelikle âyetin i'rab açısından incelenmesi gerekir. Buna göre وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ ve إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا cümleleri, isti'nâf cümlesidir. Her ne kadar إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا cümlesinin hâl olabileceği nakledilmişse⁵² de genel kanaat bu cümlenin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üzülmemesi gerektiğinin gerekçesini serdeden *ta'lîlî*⁵³ veya *beyanî isti'nâf cümlesi*⁵⁴ olduğu yönündedir.

Ayrıca إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ cümlesinin sonunda vasl yapılırsa إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ifadesinin (kavl) mefûlü / mekûlü yani müşriklerin sözü gibi düşünülebilir ki müşriklerin böyle bir sözü söylemesi mümkün değildir. Zira bu durumda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üzülmemesi ve bu sözü söyleyen kimselerin de "müşrik" olmaması gerekirdi. Bundan dolayıdır ki إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا cümlesinin, kavlin mekûlü

⁴⁸ Yûnus 10/65.

⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, 358-359.

⁵⁰ Yûnus 10/65.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 226.

⁵² Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *l'râbu'l-Kur'ân* (Tahk. Hâlid el'alî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008 (2.Baskı), s. 401.

⁵³ Ukberî, *et-Tibyân*, II, 441; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 158; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, III, 118.

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XI, 221.

yani müşriklerin sözü vehmedilmemesi için وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ ifadesinin sonunda vakf yapılması zorunlu addedilmiş⁵⁵ ve burada vakf-ı lâzım alameti tercih edilmiştir.⁵⁶

Bu değerlendirmelere göre mezkûr yerde vakf yapılması, tercihe şayan olabilir. Ancak vasl yapıldığı takdirde vaslın sebebiyet vereceği âyetteki i'rab ve anlam değişikliği nedeniyle vakfın zorunlu olduğu ve vaslın ise hiçbir şekilde câiz olmayacağı, detay ve zorlama bir gerekçe gibi gözükmektedir. Nitekim benzer gerekçeyi hâiz ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ (ط)﴾...⁵⁷ تشابهت قلوبهم...⁵⁸ ifadesinde vakf-ı lâzım yerine vakf-ı mutlak alametine⁵⁸ yer verilmesi de böyle bir kanaati teyid eder. Zira bu âyette, vakf-ı mutlak (ط) alameti bulunan مِثْلَ قَوْلِهِمْ ifadesinde vasl yapıldığı takdirde تشابهت قلوبهم isti'nâf cümlesi, قَوْلِهِمْ ifadesinin mefûlü / mekûlü düşünülebilir.⁵⁹ Bilindiği üzere böyle bir i'rab değişikliği, aynı zamanda vakf-ı lâzım alametinin gerekçesidir. Bu sebeple مِثْلَ قَوْلِهِمْ ifadesinin de Haddâd, Medine, Suriye, Libya, Ezher, Kuveyt ve Şemrîli mushaflarında olduğu gibi vakf-ı lâzım'a konu edilmesi muhtemeldir.

3.3. Ma'tûf-Ma'tûfun Aleyh Nedeniyle Yapılan Bazı Vakf-ı Lâzımlar

Kur'ân-ı Kerîm'de (و) atf harfinin öncesi ve sonrası, ma'tûf-ma'tûfun aleyh irtibatı gereği vasl yapılarak birlikte tilâvet edilmelidir. Vâv-ı isti'nâfiyye olduğu takdirde ise bu harfin bulunduğu kelimenin yeni bir cümle başlangıcı olması hasebiyle öncesinde vakf yapıp sonrası ile tilâvete devam edilmesi (ibtidâ) tercih sebebidir. Bu sebeple vâv-ı isti'nâfiyye olan ve fakat vasl yapılması neticesinde atf harfi olarak düşünülmesi muhtemel Âl-i İmrân 3/7, Nisâ 4/118, Mâide 5/2, İsrâ 17/8, 105, Meryem 19/87, Ankebût 29/29 âyetlerinde ilgili yerlerde vakf yapılması zorunlu addedilir ve mezkûr yerlerde vakf-ı lâzım alameti bulunur. Burada örnek sadedinde sadece Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetindeki vakf-ı lâzım alametine yer verilecektir.

⁵⁵ Mennâ'ü'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, s. 176; Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 358-359; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XI, 222; Husârî, *Me'âlimü'l-ihtidâ ilâ ma'rifeti'l-vukûfi ve'l-ibtidâ*, s. 7.

⁵⁶ Secâvendî, *İlelû'l-vukûf*, II, 574, III, 851; Nisâbûrî, *Çarâibü'l-Kur'ân*, III, 594.

⁵⁷ el-Bakara 2/118.

⁵⁸ Secâvendî, *İlelû'l-vukûf*, I, 233.

⁵⁹ Tayyâr, *Vukûfü'l-Kur'ân ve eseruhâ fi't-tefsîr*, s. 288 vd.

Kur'an tilâvetinde, âyetin anlamının, âyet içerisindeki vakfa uygun olan kelimeleri belirlediğine dair gösterilebilecek en önemli yerlerden birisi Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetindeki وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ifadesidir. Bu âyette, Kur'an'ın *muhkem* ve *müteşabih âyetler*'den oluştuğu ve *müteşabih âyetler*'in te'vilinin bilinip bilinemeyeceğine değinilir. Âyetteki *muhkem*, *müteşabih*, *âyet* ve *te'vil* kelimelerinin incelenmesi neticesinde *müteşabih âyetler*'le neyin kastedildiği ve bunların bilinip bilinemeyeceği hususunda yorum yapılabilir ve tercih edilen yoruma göre de âyetteki vakfa uygun olan veya uygun olmayan yerler belirlenebilir. *Müteşabih âyetler*'in te'vilini, ilim ehli kimselerin bilip bilmeyeceği tefsirlerde ve vakf-ibtidâ eserlerinde tartışılan bir mesele olmuştur. Buna bağlı olarak vakf-ı lâzım alameti bulunan اللَّهُ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ifadesindeki vakf gerekliliği, bu terimlerle ilgili tercih edilen anlama göre değişkenlik arz eder. Biz de bu sebeple konuyu ilgili rivayetler çerçevesinde iki yoruma göre derleyeceğiz:

İbn Mes'ud (ö. 32/652-653), Hz. Âişe (ö. 58/678), İbn Abbâs (ö. 68/687-688), Dahhâk (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Nâfi' (ö. 169/785), Malik b. Enes (ö. 179/795), Kisâi (ö. 189/805), Ya'kub (ö. 205/821), Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş (ö. 215/830) gibi sahabe, tâbiin, kurrâ, fukaha ve dil bilginlerinin çoğunluğuna göre وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ifadesinde kelam tamam olur.⁶⁰ Devamındaki الْعِلْمِ فِي الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ cümlesi ise yeni bir cümle başlangıcıdır.⁶¹ Bu i'rab takdirine göre *ilim ehli kimseler*, müteşabih âyetlerin te'vilini bilmez. Bunların te'vilini sadece Allah bilir. *İlim ehli kimseler* ise bu âyetlerin Allah'tan olduğuna iman ederler. Secâvendî'nin deyimiyle Kur'an'a imanın şartı, onun muhkem âyetleri ile amel etmek, müteşabih âyetlerine ise teslimiyet göstermektir.⁶² İbn Mes'ud'dan nakledilen الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ rivayeti ve Übeyy b. Ka'b'ın (ö. 33/654) وَيَقُولُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ de teyid ettiği üzere âyetin bu minvalde anlaşılabilmesi için اللَّهُ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ifadesinde vakf

⁶⁰ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, s. 124-125; Dâni, *el-Muktefâ*, s. 57; Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ* (Tahk. Ali Hüseyin el-Bevvab), Mektebetü't-Türâs, Mekke, 1987, s. 572; Ammânî, *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâ-i's-seb'ati ve gayrihim...* (min evveli'l- kitâbi ilâ âhiri süreti'n-Nisâ), II, 106-111; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd* (Tahk. Cânim Kaddûri Hamed), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, s. 182; Kastallâni, *Letâifu'l-işârât*, IV, 1792.

⁶¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I, 264; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (Tahk. Ahmed Yusuf Necati ve Muhammed Ali en-Neccar), Beyrut, 1983 (3.Baskı), I, 190.

⁶² Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, I, 361.

⁶³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 191; İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, II, 566-567; İbnü'l-Ğazzâl, *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 529; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, II, 401.

yapılmalıdır.⁶⁴ Nitekim Zeccâc ve diğer vakf-ibtidâ âlimleri de burada vakf yapılmasını, vakf-ı tâm olarak değerlendirmiştir.⁶⁵

Üşmûnî, vakf ve vaslın her ikisinin de mümkün olduğunu belirten başka bir vakf türünden bahsetmiştir. O, müteşabih âyetlerin tevlinin bilinip bilinmemesi ile ilgili nakledilen farklı görüşlere değindikten sonra vakfa konu olabilecek iki yerin (وَمَا يَلْمُ تَأْوِيلُهُ إِلَّا اللَّهُ / وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) şeklinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu vakf türünde vakfa uygun olan iki yerin herhangi birisinde tercih edilen vakf, bir görüşün tercih edilmesine; diğer görüşün ise iptaline neden olur.⁶⁷ Buna rağmen diğer yorumun varlığına da işaret edilmiş olur. Diğer vakf türlerinde ise sadece tek bir yorumun varlığı söz konusudur.

Bazı eserlerde Mücâhid' den (ö. 103/721) بِهَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَلْمُونَ تَأْوِيلُهُ وَيَقُولُونَ أَمَّا بِهِ وَيَلْمُونَ تَأْوِيلُهُ veya الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَلْمُونَ تَأْوِيلُهُ ifadeleri nakledilir. Buna göre ilimde uzman kimseler de müteşabihlerin te'vilini bilir.⁶⁸ Zemahşerî'ye göre de müteşabih âyetlerin te'vilini, Allah ve ilimde uzman kimseler bilir. O, bazı kimselerin, *müteşabihleri*, zebânilerin sayısı gibi Allah'a özel bir bilgi şeklinde değerlendirdikleri için وَمَا يَلْمُ تَأْوِيلُهُ 'de vakf yapıp الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ cümlesini ise yeni bir cümle başlangıcı olarak kabul ettiklerini nakletmiştir. Kendisi ise ilk görüşü doğru bulmuştur.⁶⁹ Ayrıca âyetteki *te'vil* kelimesi, Kur'an'ın tefsiri olarak değerlendirildiğinde⁷⁰ veya *müteşabih* terimi, "...haricî bir delile veya açıklamaya ihtiyaç gösteren hafî, müşkil, mücmel, mübhem, müevvel, mutlak ve genel manalı âyetlerle garib kelimeler ve dâricilerin manalarında ihtilaf

⁶⁴ Secâvendî, *'İlelül-vukûf*, I, 362-363.

⁶⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 378; İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu İzahî'l-vakf ve'l-ibtidâ*, II, 565; Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, s. 124; Dâni, *el-Muktefâ*, s. 57; Ammânî, *el-Mürşid fi'l-oukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâ-i's-seb'ati ve ğayrihim...* (min evveli'l- kitâbi ilâ âhiri süreti'n-Nisâ), II, 107; Abdullah b. Muhammed en-Nikzâvî, *el-İktidâ fî ma'rifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Tahk. Mes'ud Ahmed Seyyid Muhammed İlyas), Doktora Tezi, Câmî'attü'l-İslamiyye, Medine, 1413/1992, I, 453; İbnü'l-Ğazzâl, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, s.212; Sehâvî, *Cemâlül-kurrâ ve kemâlül-ikrâ*, s. 572; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 238; Kastallânî, *Letâifu'l-işârât*, IV, 1792; Zekerîyya b. Muhammed el-Ensârî, *el-Maksid li telhîsi mâ fi'l-Mürşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ* içinde), Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 155.

⁶⁶ *Vakf-ı Murâkabe / Mu'ânaka*: Vakf yapılmaya elverişli iki yerin birinde vakf yapılması, diğerinde vasl yapılması şeklinde icra edilen bir vakf türüdür. Her ikisinde aynı anda vakf yapılması ya da vasl yapılması muteber kabul edilmemiştir. Bu vakf türüne dair geniş bilgi için bkz. Mücella Hacımıroğlu, *Vakf-ı Mu'ânaka ve Kur'an Tefsirine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

⁶⁷ Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ*, s. 154.

⁶⁸ İbnü'l-Enbârî, *İzahu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, II, 565; Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, s. 126; İbnü'l-Ğazzâl, *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, s. 212.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 527-529.

⁷⁰ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, s. 126; Dâni, *el-Muktefâ*, s. 58.

ettikleri lafızların bulunduğu âyetler”⁷¹ şeklinde Allah’ın sıfatlarının dışındaki kıyas ve te’vilin mümkün olduğu şeylerle ilgili düşünüldüğünde müteşabihlerin anlaşılabilirliği imkan dahilindedir. Bu anlam takdirinde وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ öncesindeki الله lafzına ma’túftur. بِه يُقُولُونَ آمَنَّا بِهِ ise وَالرَّاسِخُونَ’deki zamirden hâldir.⁷² Dolayısıyla vakf-ı lâzım alameti bulunan إِلاَّ اللهُ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ de vakf yapılması zorunlu değildir.

İncelediğimiz âyetle ilgili müteşabihlerin te’vilinin bilinip bilinmeyeceği hususunda selef âlimlerden nakledilen bilgiler çerçevesinde iki tercihin de kendi bağlamında doğru olduğu düşünülebilir. Buna göre ihtilafa konu olan vakf yerinde vakf-ı lâzım veya vakf-ı tâm tercih edilirse ‘müteşabihlerin te’vilini sadece Allah bilir’ görüşü esas alınmış olur. Bu durumda diğer görüşün (müteşabihlerin te’vilini ilimde uzman olan kişiler de bilebilir) iptali söz konusudur. Her iki görüşün de kendi bağlamında sahih kabul edilebilmesi sebebiyle vakf-ı tâm veya vakf-ı lâzım olarak değerlendirilmesi veya Medine’de basılan mushafta olduğu gibi vakfın evlâ olduğunu belirten (قلبي) alametinin konulması uygun olmayabilir. Zira buna göre anılan üç vakf türünde ilk görüş tercih edilirken diğer görüşün doğru olmadığı anlaşılabilir. Fakat Medine’de basılan mushafta tercih edilen vakf türünde, muhtemelen diğer görüş tercih edilmese de en azından o görüşün varlığına da işaret edilmiştir. Diğer iki vakf türünde ise sadece ilk görüş esas alınmıştır. İncelediğimiz âyette eğer İbnü’l-Cezerî ve Üşmûnî’nin de işaret ettiği üzere إِلاَّ اللهُ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ ve وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadelerindeki vakf türü, vakf-ı murâkabe (mu’ânaka) olarak tercih edilirse âyetin mezkûr görüşlerden herhangi birisini öncelemeden her iki yorumu da ihtiva ettiği vurgulanmış olur.⁷³

Yukarıda aktarılan her iki anlam ihtimalini hâiz bu âyette sadece tek bir görüşün anlaşılmasını netice verecek şekilde vakf tercihi yapılmamalıdır. Dolayısıyla bahse konu yerde vakf yapılmasının zorunlu olduğu, aksi takdirde âyetin i’rabı ve buna bağlı olarak anlamının değişeceğini sembolize eden vakf-ı lâzım alametinin yerine farklı vakf türleri tercih edilebilir.

⁷¹ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 223.

⁷² Secâvendî, *‘İlelü’l-vukûf*, I, 362-363; Abdulaziz b. Abdulfettâh el-Kârî, *et-Takrîrü’l-‘ilmiyyu ‘an mushafî’l-Medineti’n-Nebeviyye*, Müccemmâ Melik Fahd li tibâ’atil-Mushafî’ş-Şerif, Medine, 1406/1985, s. 54-55.

⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 238; Üşmûnî, *Menâri’l-hudâ*, s. 154; Tayyâr, *Vukûfü’l-Kur’ân*, s. 182-183.

3.4. Zarf ve Müteallakı Açısından Yapılan Bazı Vakf-ı Lâzımlar

Kur'ân-ı Kerim'deki bazı vakf-ı lâzım alametlerinin gerekçesi, "vasl yapılması durumunda zarfın müteallakının ve buna bağlı olarak âyetin anlamının değişmesi" ihtimaline yöneliktir. Bahse konu i'rab ve anlam değişikliğinin oluşmaması için bazı âyetlerde zarf edatlarının öncesinde vakf yapılması zorunlu addedilmiş ve bu gerekliliğe vakf-ı lâzım alameti ile işaret edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de basılan mushaflarda; Bakara 2/246, 258, Mâide 5/27, 110, A'râf 7/163, Yûnus 10/71, Hicr 15/51, Meryem 19/16, Tâhâ 20/9, 39, Şu'âra 26/69, Yâsin 36/13, Sâffât 37/83, Sâd 38/21, 41, Zâriyât 51/24, Tahrîm 66/11, Kalem 68/48, Nâziât 79/15 âyetlerinde اِذْ lafzının; Bakara 2/212, Duhân 44/15, Tûr 52/12, Kamer 54/6, 47, Nâziât 79/5, Abese 80/12 âyetlerinde ise farklı zarf edatlarının öncesinde olmak üzere 26 vakf-ı lâzım söz konusudur.

﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ (م) إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ﴾ "Sen onlara, o şehir halkını örnek ver. Hani oraya peygamberler gelmişti."⁷⁴ âyetinde أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ ifadesinde vasl yapıldığı takdirde اِذْ lafzı, وَاضْرِبْ fiilinin zarfı olarak düşünülebilir. Hâlbuki اِذْ ile وَاضْرِبْ fiili arasında zaman farklılığı vardır. Bu gerekçeye istinaden Secâvendî, burada vakf yapılmasını zorunlu addetmiş ve vakf-ı lâzım alametini tercih etmiştir.⁷⁵ Bu âyette ve diğer âyetlerdeki اِذْ lafızlarının öncesinde vakfın zorunlu addedilmesinin gerekçesi, bu lafzın müteallak mahzûf olmasına rağmen vasl yapılması neticesinde öncesindeki mezkûr bir fiilin müteallak olarak vehmedilmesi ve âyetin anlamının değişmesidir. Aslında âyetteki geçerli olan i'rab, vakf veya vasl yapılması neticesinde değişmemelidir. Ayrıca âyetin anlaşılması sürecinde, "vakf halinde mahzûfun takdir edilebilir olması, vasl halinde de takdir edilebileceğini ifade eder."⁷⁶ Dolayısıyla vaslın sebebiyet verdiği muhtemel i'rab ve anlam değişikliği ile ilgili mahzurlar zâil olur. Bu münasebetle çok detaylı düşünüldüğünde ancak fark edilebilen vaslın sebebiyet verdiği müteallak değişikliği ihtimali nedeniyle vakfın zorunlu olduğu, vaslın ise kesinlikle câiz olmadığı ihtilafı hâiz bir meseledir. Nitekim vakf-ı ibtidâ eserlerinin çoğunluğunda bu yerlerde vakf veya vasl yapılması hususunda herhangi bir tahlil

⁷⁴ Yâsin 36/13.

⁷⁵ Secâvendî, 'İlâ'ül-vukûf, III, 843.

⁷⁶ Enes Yarız, Türkiye'de Tilavet Edilen Mushaftaki Bazı Vakf İşaretlerinin Diğer Mushaflarla Mukayeseli Tahlili, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2018, s. 121.

bulunmamaktadır. Bilindiği üzere bu eserlerde vakf yapılması gerekli olan yerlere özellikle değinilmektedir. Bu itibarla vakf veya vasl ile ilgili herhangi bir değerlendirmenin bulunmadığı yerlerde vasl yapılabileceği anlaşılır.

Zikri geçen vakf gerekçesini ihtiva eden diğer bazı âyetlerde⁷⁷ Secâvendî'nin de vakf-ı lâzım'ı tercih etmemesi ise incelediğimiz konu bağlamında dikkat çekicidir. Örneğin; ﴿وَأَذْكُرُ أَخَا عَادٍ (ط) إِذْ أَنْذَرَ⁷⁸ ، ﴿وَأَنْذَرْتَهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ () إِذْ قَضَيْتُ الْأَمْرَ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾⁷⁹ ﴿وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ (ط)﴾⁸⁰ ، ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ (ط)﴾⁸¹ ، ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ (ط)﴾⁸² ، ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ (ط)﴾⁸² âyetlerinde - yukarıdaki âyetten hareketle- kanaatimizce gerekçesi bulunduğu halde اذْ lafızlarının öncesinde vakf-ı lâzım alametine yer verilmemiştir. Dolayısıyla aynı gerekçeyi muhtevi benzer yerlerde vakf-ı lâzım'a yer verilmemesi, mezkûr yerlerde vasl yapılırsa âyetin i'rab ve anlamının değişeceği ihtimalini ve bu gerekçeye istinaden vakfın zorunlu olduğunu izale eder. Bu itibarla vakf halinde cârî olan bir i'rab, vasl yapıldığı durumda da geçerli olacağı için mezkûr yerlerde vaslın hiçbir şekilde câiz olmadığı görüşü muteber değildir.

3.5. Şart-Cevap Açısından Yapılan Bazı Vakf-ı Lâzımlar

Kur'ân-ı Kerîm'de *muahhar şart-mukaddem cevap* olarak değerlendirilen ve bu sebeple öncesi ile lafız ve anlam irtibatı bulunan لَوْ veya اِنْ şart edatlarının öncesinde vasl yapılması tercihe şayan olabilir. Ayrıca cevabı mahzûf olduğu halde vasl yapılması neticesinde لَوْ veya اِنْ şart edatlarının cevabının ve buna bağlı olarak âyetin mefhumunun değişmesi gerekçesiyle öncesinde vakfın zorunlu değerlendirileceği yerler de vardır.⁸³ Nitekim bu gerekçeye istinaden Nahl 16/41, Ankebût 29/41, 64,

⁷⁷ Bkz. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 229 (Ek 5: Kur'ân-ı Kerîm'deki اذْ Lafızlarının Vakf / Vasl Durumu).

⁷⁸ Meryem 19/39. Nitekim 'İlelü'l-vukûf'ta ve bu eseri esas alan ülkemiz mushaflarında herhangi bir vakf alameti söz konusu değildir. Bkz. Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, II, 682; Nisâbüri, *Çarâibü'l-Kur'ân*, IV, 476.

⁷⁹ el-Ahkâf 46/21. Secâvendî'nin 'İlelü'l-vukûf'unda ilgili yerde vakf-ı lâzım, aynı eserin diğer tahkiki *Kitâbu-l-Vakfi ve'l-ibtidâ*'da ve ülkemiz mushaflarında vakf-ı mutlak alametine (ط) yer verilmiştir. Bkz. Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, III, 943; *Kitâbu-l-Vakfi ve'l-ibtidâ*, s. 402.

⁸⁰ es-Sâffât 37/123-124.

⁸¹ es-Sâffât 37/133-134.

⁸² es-Sâffât 37/139-140. Bu üç âyet için bkz. Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, III, 859-860; *Kitâbu-l-Vakfi ve'l-ibtidâ*, s. 363. Ülkemiz mushaflarında da bu üç âyette ilgili yerlerde vakf-ı mutlak alameti (ط) vardır.

⁸³ Öncesinde vakf ya da vasl yapılması gereken şart edatlarının bulunduğu âyetler için bkz. Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*, s. 230 (Ek 6: Kur'ân-ı Kerîm'deki لَوْ ve اِنْ Şart Edatlarının Vakf / Vasl Durumu).

Zümer 39/26, Kalem 68/33, Nûh 71/4 âyetlerinde **لَوْ** şart edatının; Duhân 44/7' de ise **إِنْ** şart edatının öncesinde vakf yapılması zorunlu addedilmiş ve buna işaretten vakf-ı lâzım alameti tercih edilmiştir.

Örneğin; **﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُهَا﴾**
 (م) **لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ** “Allah’tan başka(sını) dost edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğinki gibidir. Halbuki, evlerin en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi.”⁸⁴ âyetindeki **لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ** “müşrikler, (dost edindikleri ve ibadet ettikleri putların -örümceğin yaptığı yuvanın kendisini sıcak ve soğuktan koruyamadığı gibi- kendilerine fayda sağlamayacağını) keşke bilselerdi (anlasalardı)” cümlesinin (muahhar şartın) cevabı, “o takdirde onlara ibadet etmezlerdi.” şeklinde mahzûftur. Görüldüğü üzere **لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ** ve **وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُهَا** cümleleri arasında muahhar şart-mukaddem cevap irtibatı söz konusu değildir.⁸⁵ Bu iki cümle arasında böyle bir irtibatın olması durumunda ise âyetteki “evlerin en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır” ifadesi, “müşriklerin bilmesi” şartı ile mukayyet gibi düşünülebilir. Bundan dolayıdır ki Secâvendî, Nisâbü'rî ve Üşmûnî **وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُهَا** cümlesinde vakf yapılması gerektiği görüşündedir.⁸⁶

Görüldüğü üzere **لَوْ** edatının öncesinde vasl yapıldığında **لَوْ** ve öncesi arasında muahhar şart-mukaddem cevap irtibatı vehmedilebilir. Kanaatimizce her iki i'rab takdiri de âyetin bağlamında makul görülebileceği için aslında iki i'rab ve anlam ihtimalini ihtiva eden bu âyetlerde **لَوْ** edatının öncesinde vakfın zorunlu olduğuna delalet eden ve vaslın kesinlikle câiz olmayacağını belirten vakf-ı lâzım tercihi zorunlu olmamalıdır. Bu bağlamda âyetin anlamı açısından zikri geçen i'rab değişikliğini doğru bulmadığı için altı âyette de şart edatından önce vakf yapılmasını zorunlu addeden ve buna işaretten vakf-ı lâzım alametini tercih eden Secâvendî'nin diğer benzer yerlerde bu vakf türüne yer vermemesi ise dikkat çekicidir. Ayrıca aynı vakf sistemini benimseyen Nisâbü'rî ve aynı minvalde vakf gerekçesi serdeden Üşmûnî'nin de benzer yerlerde farklı vakf yaklaşımına sahip olması ve diğer vakf-

⁸⁴ el-Ankebût 29/64.

⁸⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, IV, 169; Zemaşşerî, *Keşşâf*, IV, 549; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, VII, 148; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, IX, 22; Mahmud Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'an ve sarfihî ve beyânihî*, I-XV, Dâru'r-Reşîd, Dimaşk, 1995 (3.Baskı), X, 341.

⁸⁶ Secâvendî, *İlelül-vukûf*, II, 792; Nisâbü'rî, *Çarâibü'l-Kur'ân*, V, 378; Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ*, s. 594.

ibtidâ âlimlerinin ise vakf veya vasl ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmaması, kanaatimizce mezkûr yerlerde farklı vakf türlerinin tercihini de mümkün kılar.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de basılan Mushaflarda tercih edilen Ebû Ca’fer Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî’nin vakf sistemindeki vakf-ı lâzım ve bu vakf türüne konu olan yerler incelenmiştir. Vakf-ibtidâ ile ilgili eserlerde bu vakf türünün izi sürülmüş ve ilk olarak Secâvendî tarafından ihdas edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Secâvendî’nin vakf-ı lâzım olarak tayin ettiği bazı örnek yerler üzerinden bahsi geçen vakf çeşidinin gerekçesi belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre vakf-ı lâzım, “kelamın tamam olduğu bir yerde vasl yapılması neticesinde âyetin i’rabının ve buna bağlı olarak anlamının değişmesi gerekçesiyle vakf yapılmasının zorunlu olması” şeklinde tarif edilebilir. Bu tanımdan hareketle aslında vasl yapılması câiz olmadığı için kanaatimizce *vasl-ı kabûh* ya da *vasl-ı memnu’* olarak da ifade edilebilir.

Kelamın anlaşılır olduğu bir yerde vakf yapılması ve vakfa konu olan kelimeden sonraki cümlelerin *isti’nâf (ibtidâ) cümlesi* olması, vasl yapılması neticesinde âyetin i’rab ve anlamının değişmesi olarak belirlenen vakf gerekçesi, vakf-ı lâzım’ı diğer vakf türlerinden farklı kılmakta ve onu özgün bir vakf türü olarak değerlendirmemize imkân vermektedir. Bu gerekçeye istinaden vakf-ı lâzım olarak tayin edilen yerler hususunda farklı verilerin bulunması ise incelediğimiz konu bağlamında dikkate değerdir. Örneğin; Secâvendî’ye ait ve Muhsin Hâşim Derviş’in neşrettiği *Kitâbu’l-Vakfi ve’l-ibtidâ*’da 84 adet; Muhammed b. Abdullah el-Îdî’nin neşrettiği *’İlelü’l-vukûf*’ta ise 88 tane vakf-ı lâzım alameti vardır. Bu iki eserin, vakfa konu olan yerler özelinde bazı cüz’î farklılıkları bulunsa da muhtevası, vakfa konu olan yerlerin tercihi ve bu yerler için tayin edilen vakf türleri genel olarak aynı olduğu için, aslında bir eserin iki farklı tahkiki olduğu kanaatindeyiz.

Secâvendî’ye nispet edilen iki eserdeki vakf yerleri ve bunların sayısı ile ilgili cârî olan farklılık, bu sistemi kullanan mushaflarda da karşılaşılan bir durumdur. Nitekim Türkiye’deki mushaflarda tespitlerimize göre 83 tane vakf-ı lâzım vardır. Haddâd Mushafında 25, Medine’de basılan Mushafta 21 veya 22, Pakistan Mushafında 88, Hindistan Mushafında 87, Suriye Mushafında 22, Ezher Mushafında 66, Kuveyt Mushafında 65, Şemerlî (Mısır) Mushafında 46, tane vakf-ı

lâzım vardır. Diğer taraftan “kelamın tamam olduğu bir yerde vasl yapılması neticesinde âyetin i’rabının ve mefhumunun değişmesi gerekçesiyle vakf yapılmasının zorunlu olması” şeklinde ma’kes bulan vakf gerekçesini ihtiva ettiği halde incelediğimiz vakf-ibtidâ ile ilgili eserlerde ya da mushaflarda vakf-ı lâzım’a konu edilmeyen âyetler de söz konusudur.

Bu problemi, araştırmamız esnasında da değindiğimiz üzere, vakf-ı lâzım gerekçesini hâiz her yerde *İlelü’l-vukûf* ta dahi aynı vakf yaklaşımının söz konusu edilmediğinden hareketle, daha ileri boyuta taşıyabiliriz. Secâvendî’nin belirlediği vakf gerekçesini ihtiva eden bazı yerlerde, kendisinin de vakf-ı lâzım’a değinmemesi özellikle dikkatimizi celbetmiştir. Bu bağlamda farklı kanaatler ileri sürülebilir:

1. Secâvendî, bazı yerleri vakf açısından inceleyip sadece bu yerlerde vakf-ı lâzım alametine yer vermiş, diğer benzer yerleri ise okuyucunun ferasetine tevdi etmiştir.

2. Vakf-ı lâzım’a konu edilebilecek bir yerde sehven vakf değerlendirmesi yapmamıştır. Ancak çok detaylı i’rab tahlili ile her âyetin tek tek incelendiği bir vakf sisteminde böyle bir yorumun teyidi kanaatimizce zordur.

3. Vakfa konu olan yerlerin tahlil edilmesi neticesinde iki farklı değerlendirmeden hareketle benzer yerlerde farklı vakf türleri tayin etmiştir. Farklı i’rab ihtimallerini hâiz bazı yerlerde vakf yapılması evlâ ise de vasl da yapılabileceği için, bu yerlerde özellikle vakf-ı lâzım alametine yer vermemiş olabilir. Zira bir i’rab takdiri vakf yapılmasını gerektirirken, diğer bir i’rab takdiri ise vasl yapılmasını mümkün kılabilir.

İncelemelerimiz esnasında oluşan kanaatimiz yukarıda arz ettiğimiz gibi sadece bazı ihtimallerden oluşmaktadır. Ancak vakf-ı lâzım’a konu edilen yerlerin farklı olduğu gerçeğinden hareketle iki yaklaşım geliştirebiliriz: Ya gerekçesini ihtiva eden tüm yerlerde aynı vakf yaklaşımının benimsenmesi ve buna göre vakf yeknesaklığı açısından bu yerlerin hepsinde vakf-ı lâzım bulunması gerektiğine hükmedilmelidir. Ya da, gerekçesini ihtiva eden yerlerin hepsinde aynı vakf alametinin tercih edilmediği gerçeğinden hareketle vakf-ı lâzım alameti bulunan bazı yerlerde vakf yapılmasının zorunlu olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Böyle bir sonuç,

Mushaflardaki vakf-ı lâzım alameti bulunan yerlerin farklılığının gerekçesini de beyan etmiş olur.

Diğer taraftan, vakf-ı lâzım alameti bulunan bir kelimedede vasl yapılması neticesinde bu kelime ve sonrası arasında *sıfat-mevsûf*, *bedel-mübdelün minh*, *ma'tûf-ma'tûfun aleyh* şeklinde yeni bir 'rab ihtimalinin ve buna bağlı olarak mefhum değişikliğinin oluşması yönünde ma'kes bulan vakf gerekçesi, birçok yerde ancak çok detaylı 'rab tahlili ile fark edilebilir. Ayrıca vakf halinde geçerli olan bir 'rab, vasl esnasında da geçerlidir. Bu sebeple vasl yapılması neticesinde âyette oluşan 'rab ve anlam değişikliği, ihtilafı hâiz bir meseledir. Kaldı ki okuduğu veya dinlediği âyeti anlamak isteyen bir kimse, vakf veya vasl alametlerine bakmaksızın öncelikle âyetin bağlamını, varsa nüzûl sebebini ve 'rab tahlilini dikkate alarak anlama gayretinde olur. Dolayısıyla anlam eksenli bir tilâvette âyetlerdeki vakf alametleri, okuyan ve dinleyeni yönlendirici ise de âyetin anlaşılması sadece bu alametlere bağlı değildir.

Secâvendî'nin, tayin ettiği vakf türlerini birçok örnek âyet üzerinden incelediği, bu sebeple gerekçesini ihtiva ettiği halde bazı yerlerde aynı vakf türüne yer vermediği düşünülebilir. Ayrıca vakf-ıbtidâ ilminde genel olarak ictihâdî bir anlayışın hâkim olduğu ve mushaflardaki vakf yerlerinin ve alametlerinin tayini ile ilgili olarak görevlendirilen heyetin takdirinin belirleyici olduğu kabul edilir. Buna göre gerekçesini ihtiva ettiği düşünülen yerlerde -Secâvendî'nin eserinde vakf-ı lâzım olduğuna değinilmese de- bu vakfın varlığına hükmedilebilir. Aynı şekilde Secâvendî'nin eserinde vakf-ı lâzım'a yer verilen bazı yerlerde, gerekçesini ihtiva etmediği düşüncesiyle farklı vakf türleri de tercih edilebilir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde, gerek vakf-ıbtidâ eserlerinde ve gerekse, Secâvendî'nin vakf tasnifini esas alan mushaflardaki bu vakf türüne konu olan yerlerin farklılığı makul görülebilir. Bu itibarla vasl yapıldığı takdirde, âyetin 'rabının ve anlamının değişeceği ihtimaline istinaden vakfın zorunlu olduğu, vaslın ise câiz olmayacağı yönündeki genelleyici hükümlerden kaçınılmalıdır.

Kaynakça

Abdülmüheymîn, Ahmed; Sabrî, Muhammed; Haziyye, Huseyn. "Mustelahâtü'l-vakfi inde's-Secâvendî ve muvâzenetuhâ inde re'yi'l-Cumhûr". *Turâs Dergisi*, Malezya, 2016, 1/2.

Ammânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali. *el-Mürşid fi'l-vukûf 'alâ mezâhibi'l-kurrâ-i's-seb'ati ve ğayrihim min bâki'l-eimmeti'l-kurrâ-i ve'l-müfessirîn...* (min evveli'l-kitâbi ilâ âhiri süreti'n-Nisâ). (Tahk. Hind bint Mansûr b. Avn el-Abdelî). I-II. Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atü Ümmî'l-Kurâ, Suud-i Arabistan, 1423/2002.

Ammânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali. *el-Mürşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ (min bidâyeti süreti'l-Mâide ilâ âhiri süreti'n-Nâs)*. (Tahk. Muhammed b. Hamûd b. Muhammed el-Ezûrî). Yüksek Lisans Tezi, Cami'atü Ümmi'l- Kurâ, Suud-i Arabistan, 1423/2002.

Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Tefsîru'l-Beğavî Meâlimü't-tenzîl*. (Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damîriyye - Süleyman Müslim el-Haraş). I-VIII. Dâru Tayyibe, Riyad, 1409/1988.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. (Tahk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî). I-V. Dâru İhyâ'it-Türâs, Beyrut, 1998.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihah tâcu'l-lugâ ve shâhi'l-arabiyye*. (Tahk. Ahmed Abdülğafûr Attâr). I-VI. Dâru'l- 'İlm, Beyrut, 1987.

Dabba', Ali Muhammed. "el-Vakfu'l-lâzım". *Künûzu'l-Furkân*. sy.4, Mısır, 1949, s. 11.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtida*. (Tahk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref). Dâru's-Sahâbe, Mısır, 2006.

Darîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân el-Kûfî. *el-Vakfu ve'l-ibtidâ fi Kitâbillahi azze ve celle* (Tahk. Ebû Bişr Muhammed Halîl ez-Zerrûk). Merkezü Cum'atü'l-Mâcid, Birleşik Arap Emirlikleri, 2002.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İFAV Yayınları, İstanbul, 2014 (3.Baskı).

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *Bahru'l-muhît*. (Tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz). I-VIII. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Ensârî, Zekeriyya b. Muhammed. *el-Maksûd li telhîsi mâ fi'l-Mürşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. (Üşmûnî, Menâru'l-hüdâ içinde). Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. (Tahk. Ahmed Yusuf Necati; Muhammed Ali en-Neccar). Beyrut, 1983 (3.Baskı).

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûsü'l-muhît*. (Tahk. Mektebü Tahkiki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle). y.y., Beyrut, 2005 (8. Baskı).

Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmî*. Huzur Yayınları, İstanbul, 2005.

Husârî, Mahmûd Halîl. *Me'âlimu'l-ihtidâ-i ilâ ma'rifeti'l-vukûfi ve'l-ibtidâ*. Mektebetü's-Sünne, Kahire, 2002.

Husârî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Mekke, 1417/1996 (2.Baskı).

Hacımıroğlu, Mücella. *Vakf-ı Muânaka ve Kur'ân Tefsirine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Hindî, Muhammed Sadık. *Künûz-i eltâfi'l-burhan fi rumûzi evkâfi'l-Kur'an*. y.y., Kahire, 1290/1873.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. I-XXX. Dâru't-Tûnisîyye, Tunus, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. (Tahk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed). I-V. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-lugâ*. (Tahk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan). I-II. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî. *Lisânü'l-'Arab*. (Tahk. Emin Muhammed; Muhammed Sâdık). y.y., Suûdi Arabistan, 2003.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*. (Tahk. Muhammed Ali ed-Dabbâğ). y.y., Beyrut, 1940.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. (Tahk. Ğânim Kaddûrî Hamed). Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *el-Mukaddime fîmâ yecibü 'alâ kârî'l-Kur'âni en ye'lemehû*. (Tahk. Eymen Rüşdî Süveyd). Dâru Nûri'l-Mektebât, Suûd-i Arabistân, 2006 (4.baskı).

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*. (Tahk. Eymen Rüşdî Süveyd). Mektebetü İbni'l-Cezerî, Suriye, 2012.

İbnü'l-Enbârî, Ebü Bekr Muhammed b. Kasım. *Kitâbu İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. (Tahk. Muhyiddin Abdurrahman Ramadan). I-II. Dimaşk, 1971.

İbnü'l-Ğazzâl, Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî. *el-Vakf ve'l-İbtidâ*. (Tahk. Tâhir Muhammed el-Hems). Yüksek Lisans Tezi, Dimaşk Üniversitesi, 2000.

İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb. *el-Müfredât*. (Tahk. Muhammed Seyyid Geylânî). Dâru-l-Ma'rife, Lübnan, ts.

İsmail, İsmail Sadık Abdurrahim. *el-Vakfu'l-lâzım fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mevâduhu ve esrâruhu*. Dâru'l-Besâir, Kahire, 2008.

Kara, Mehmet. *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lâzım*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İFAV Yayınları, İstanbul, 2007 (13.Baskı).

Kârî, Abdulazîz b. Abdulfettâh. *et-Takrîru'l-ilmiyyu 'an mushafi'l-Medineti'n-Nebeviyye*. Müccemmâ Melik Fahd li tıbâ'atil-Mushafi'ş-Şerif, Medine, 1406/1985.

Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*. (Tahk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye). I-X. İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, Suud-i Arabistan, ts.

Kayhan, Veli. "Doğru Okuma Bağlamında Mushafa İşaret Konulması İcâm ve Sonrası". *Bilimname*, XII, 2007/1, s. 101-136.

Kırş, Ebû Abdirrahman Cemâl b. İbrahim. *el-Vakfu'l-lâzim fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm, 1425-1426/2004.

Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*. Haciveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. (Tahk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki). I-XXIV. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.

Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye*. (Tahk. Komisyon). I-III. Birleşik Arap Emirlikleri, 2007.

Mennâ'u'l-Kattân. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*. Mektebe Vehbe, Kahire, 1995 (7.Baskı).

Mukâtil, Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. (Tahk. Abdullah Mahmut Şehhâte). I-V. Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.

Müftî, Hatice Ahmet. *el-Vakfu ve'l-İbtidâ 'inde'n-nuhât ve'l-kurrâ*. Doktora Tezi, Câmîyatü Ümmi'l-Kurâ, Suud-i Arabistan, 1406/1985.

Nasr, Atıyye Kâbil. *Ğâyetü'l-mürîd fi ilmi't-tecvîd*, Riyad, 1994 (4.Baskı).

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *el-Kat' ve'l-itinâf*. (Tahk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî). Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1423/1992.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İ'râbu'l-Kur'ân*. (Tahk. Hâlid el'alî). Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008 (2.Baskı).

Nikzâvî, Abdullah b. Muhammed. *el-İktidâ fi ma'rifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. (Tahk. Mes'ud Ahmed Seyyid Muhammed İlyas). I-II. Doktora Tezi, Câmî'atü'l-İslamiyye, Medine, 1413/1992.

Nisâbü'rî, Nizâmuddîn Hasan b. Muhammed el-Kummî. *Ğarâibü'l-Kur'an ve reğâibü'l-Furkân*. (Neşr. Zekeriya Umeyrat). I-VI. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Râzî, Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-ğayb*. I-XXXII. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.

Safâkusî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed en-Nûrî. *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn* (Tash. Muhammed Şazeli en-Neyfûr), Müessesâtü Abdülkerim b. Abdillâh, Tunus, 1974.

Sâfî, Mahmud. *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'an ve sarfihî ve beyânihî*. I-XV. Dâru'r-Reşîd, Dımaşk, 1995 (3.Baskı).

Secâvendî, Ebü Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *'İlelü'l-vukûf*. (Tahk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî). I-III. Riyad, 2006.

Secâvendî, Ebü Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *Kitâbu'l-Vakfi ve'l-ibtidâ*. (Tahk. Muhsin Haşim Derviş), Dâru'l-Menâhic, Ürdün, 2001.

Sehâvî, Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed. *Cemâlül-kurrâ ve kemâlül-ikrâ*. (Tahk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetü't-Türâs, Mekke, 1987.

Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*. (Tahk. Ahmed Muhammed el-Harrât). I-XI. Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1406/1985.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. (Tahk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye). I-VII. İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, Suud-i Arabistan, ts.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. (Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki). I-XXVI. Riyad, 2003.

Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. *Vukûfü'l-Kur'an ve eseruhâ fi't-tefsîr dirâsâtiün nazariyyetiün me'a tatbiki 'ale'l-vakfi'l-lâzım ve'l-mute'ânik ve'l-memnu'*. Medine, 1431/2009.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İFAV Yayınları, İstanbul, 2018.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah b. el-Hüseyin el-Bağdâdî. *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'an*. (Tahk. Sa'd Küreyyim el-Fakî). I-II. Mısır, 2001.

Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed. *Menâru'l-hudâ fî beyâni'l-vakfî ve'l-ibtidâ*. (Neşr. Ebü'l-Alâ el-Adevî). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011 (6.Baskı).

Yarız, Enes. *Türkiye'de Tilavet Edilen Mushaftaki Bazı Vakf İşaretlerinin Diğer Mushaflarla Mukayeseli Tahlili*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2018.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbühü*. (Tahk. Abdülcelil Abduh eş-Şelebî). I-V. Dâru Âlemi'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ'iki şavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. (Tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz). I-VI. Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1998.

Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. (Tahk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-Sûd). I-II. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*. (Tahk. Muhammed Ebü'l-Fadl). I-IV. Dâru't-Türâs, Kahire, ts.

Mushaflar

Mushaf-1 Şerîf. Hattat: Hafız Muhammed b. Kâsım. 1037/1627.

Mushaf-1 Şerîf. Hattat: Hafız Osman. 1094/1682.

Mushaf-1 Şerîf. Hattat: Hasan Âşîkî. 1268/1851.

Mushaf-1 Şerîf (Haddâd Mushafı). Mısır 1342/1923 (2.Baskı).

Mushaf-1 Şerîf, (Medine Mushafı). Hattat: Osman Tâhâ. Mücemma' li-Meliki Fahd li-tibâ'ati'l-Mushafi's-şerîf, Medine, 1423/2002.

Mushaf-1 Şerîf, (Suriye Mushafı). Hattat: Osman Tâha. Dâru'l-Ma'rife, Suriye, 1420/1999.

Mushaf-ı Şerîf, (Kuveyt Mushafı). Hattat: Muhammed Sa'd İbrahim el-Haddâd. İslami İşler ve Vakıflar Bakanlığı, Kuveyt, 2000.

Mushaf-ı Şerîf: (Muhammed Abay hattı). Ankara, 2014.

Kazan Mushafı.

Pakistan Mushafı.

Hindistan Mushafı.

Şemerlî Mushafı (Mısır).